Qabul qilindi: 16-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 18-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 20-noyabr 2026-yil

XORAZMIYNING «MUHABBATNOMA» ASARI TAHLILI

Xalimjonova Rohilaxon Mutalibjon qizi
FARDU, O‘zbek filologiyasi fakulteti, 25.102-guruh talabasi
Yusupova Madina Egamberdi qizi
Ilmiy rahbar, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIV asr o‘zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyandalaridan biri Xorazmiyning «Muhabbatnoma» asari ilmiy-adabiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarning yaratilish tarixi, janriy xususiyatlari, badiiy tuzilishi, obrazlar tizimi hamda g‘oyaviy mazmuni tadqiq etiladi. Shuningdek, asarda ishq-muhabbat, vafo, sadoqat, hijron va visol motivlarining badiiy ifodalanishi, lirik qahramon ruhiyatini ochib berishdagi poetik vositalarning o‘rni yoritiladi. Xorazmiyning badiiy mahorati, til xususiyatlari va noma janrining turkiy adabiyotdagi taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi ilmiy nuqtayi nazardan baholanadi. Asarning o‘zbek mumtoz adabiyoti va adabiy til tarixidagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Xorazmiy, «Muhabbatnoma», mumtoz adabiyot, noma janri, ishq, muhabbat, lirik qahramon, poetik mahorat, badiiy tasvir, hijron, visol, sadoqat, turkiy adabiyot.

Аннотация. В данной статье проводится научно-литературный анализ произведения «Мухаббатнома» Хорезми, одного из выдающихся представителей узбекской классической литературы XIV века. Рассматриваются история создания произведения, его жанровые особенности, композиционная структура, система образов и идейно-художественное содержание. Особое внимание уделяется художественному воплощению мотивов любви, верности, преданности, разлуки и встречи, а также поэтическим средствам раскрытия внутреннего мира лирического героя. Анализируются художественное мастерство Хорезми, языковые особенности

произведения и его вклад в развитие жанра нама в тюркской литературе. Обосновывается историко-литературное значение произведения для развития узбекской классической литературы и литературного языка.

Ключевые слова: Хорезми, «Мухаббатнома», классическая литература, жанр нама, любовь, лирический герой, поэтическое мастерство, художественное изображение, разлука, встреча, верность, тюркская литература.

Abstract. This article presents a scholarly literary analysis of Muhabbatnoma, a significant work by Khwarizmi, one of the prominent representatives of fourteenth-century Uzbek classical literature. The study examines the historical background of the work, its genre characteristics, compositional structure, system of characters, and ideological and artistic content. Particular attention is paid to the artistic representation of love, loyalty, devotion, separation, and reunion, as well as to the poetic devices used to reveal the inner world of the lyrical protagonist. The article also explores Khwarizmi’s literary craftsmanship, linguistic features of the work, and contribution to the development of the nama genre in Turkic literature. Furthermore, the historical and literary significance of Muhabbatnoma in the development of Uzbek classical literature and literary language is substantiated.

Keywords: Khwarizmi, Muhabbatnoma, classical literature, nama genre, love, lyrical protagonist, poetic craftsmanship, artistic imagery, separation, reunion, loyalty, Turkic literature

XIV asr o‘zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida Xorazmiy ijodi alohida o‘rin egallaydi. Bu davr adabiy jarayonida turkiy tilda ijod qilish an’anasi rivojlanib, badiiy tafakkurning yangi shakllari yuzaga keldi. Xorazmiyning «Muhabbatnoma» asari ana shu adabiy jarayonning muhim mahsullaridan biri hisoblanadi. Mazkur asar o‘zining mavzu doirasi, janriy xususiyatlari, badiiy ifoda imkoniyatlari va til boyligi bilan o‘zbek adabiyoti tarixida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mumtoz adabiyotda inson qalbi, uning ruhiy kechinmalari, muhabbat, sadoqat, vafo va go‘zallik kabi tushunchalar yetakchi mavzulardan hisoblanadi. Xorazmiy ham o‘z ijodida

ana shu umuminsoniy qadriyatlarga murojaat qilib, insonning ichki olamini badiiy talqin etishga intilgan. «Muhabbatnoma» asarida oshiqning ma’shuqaga bo‘lgan muhabbati, uning go‘zalligiga mahliyo bo‘lishi, visolga intilishi va hijron azoblari o‘ziga xos poetik mahorat bilan ifodalangan. Asarning asosiy badiiy xususiyati shundaki, unda muhabbat inson qalbining eng nozik va murakkab kechinmalarini namoyon qiluvchi kuch sifatida tasvirlanadi.

Xorazmiyning hayoti va ijodiy faoliyati haqida bizgacha yetib kelgan tarixiy ma’lumotlar ko‘p emas. Biroq uning «Muhabbatnoma» asari shoirning adabiy salohiyati, dunyoqarashi va badiiy mahorati haqida muhim tasavvur beradi. Asar 1353-yilda yozilgan bo‘lib, Muhammad Xo‘jabek nomi bilan bog‘liq adabiy muhitda yaratilgan. Manbalarda asarning Oltin O‘rda davri madaniy-adabiy muhiti bilan aloqadorligi qayd etiladi. Bu jihat «Muhabbatnoma»ning faqat badiiy asar emas, balki o‘z davri madaniy hayotining muhim yozma yodgorligi ekanligini ham ko‘rsatadi.

«Muhabbatnoma»ning adabiyot tarixidagi eng muhim jihatlaridan biri uning noma janrida yaratilganidir. Noma Sharq adabiyotida keng tarqalgan janrlardan biri bo‘lib, unda muallif yoki lirik qahramon o‘z his-tuyg‘ulari, fikrlari va kechinmalarini maktub shaklida ifodalaydi. Bunday asarlarda murojaat, iltijo, sog‘inch, muhabbat izhori va ruhiy kechinmalar yetakchi o‘rin tutadi. Xorazmiy mazkur janrning an’anaviy imkoniyatlaridan unumli foydalanib, uni turkiy adabiyotda yuksak badiiy darajaga olib chiqqan

Asar o‘n bir nomadan tashkil topgan bo‘lib, ularning sakkiztasi turkiy, uchtasi forsiy tilda yozilgan. Ushbu holat o‘sha davr adabiy muhitidagi ikki tillilik an’anasi va turli adabiy madaniyatlarning o‘zaro ta’sirini namoyon qiladi. Asarning tarkibiy tuzilishida masnaviy va g‘azal shakllaridan foydalanilgani ham uning poetik rang-barangligini ta’minlagan. Muallif turli she’riy shakllar orqali lirik qahramonning ichki kechinmalarini har tomonlama yoritishga erishgan.

«Muhabbatnoma»ning markaziy mavzusi ishq-muhabbat hisoblanadi. Shoir muhabbatni inson hayotidagi eng nozik va ta’sirchan tuyg‘ulardan biri sifatida talqin qiladi. Asarda oshiqning ma’shuqaga bo‘lgan munosabati, uning husniga mahliyo bo‘lishi, visol

umidida yashashi va ayriliqdan chekkan iztiroblari keng ifoda etiladi. Bu tasvirlarda Sharq mumtoz adabiyotiga xos an’analar yaqqol ko‘zga tashlanadi. Jumladan, ma’shuqa go‘zalligini oy, quyosh, gul, sarv kabi obrazlar orqali ifodalash, oshiqning ruhiy holatini esa hijron, ko‘z yoshi, sabr va intizorlik bilan bog‘lash an’anaviy poetik usullardan hisoblanadi.

Asardagi oshiq obrazi muhabbat yo‘lida sobit, ma’shuqasiga sadoqatli va uning visoliga intiluvchi inson sifatida namoyon bo‘ladi. U o‘z his-tuyg‘ularini yashirmaydi, muhabbatini samimiy ifodalaydi. Oshiqning ruhiy kechinmalari orqali inson qalbining murakkabligi, muhabbatning inson hayotiga ko‘rsatadigan ta’siri ochib beriladi. Uning uchun ma’shuqaning birgina nigohi yoki diydori katta baxt hisoblanadi. Shu sababli oshiqning hayoti umid va intizorlik, quvonch va iztirob o‘rtasidagi ruhiy kechinmalar bilan kechadi.

Ma’shuqa obrazi esa asarda go‘zallik va latofat timsoli sifatida tasvirlanadi. Uning tashqi husni, jozibasi va oshiq qalbidagi o‘rni badiiy tasvir vositalari orqali yoritiladi. Shoir ma’shuqa obrazini tasvirlashda Sharq she’riyatida shakllangan go‘zallik mezonlariga murojaat qiladi. Bunda oy, quyosh, gul, sarv va boshqa tabiat timsollari muhim poetik vazifani bajaradi. Ma’shuqaning go‘zalligi oshiq nigohi orqali tasvirlangani sababli obrazning badiiy ta’sirchanligi yanada kuchayadi.

Asarda hijron va visol motivlari o‘zaro uyg‘un holda namoyon bo‘ladi. Hijron oshiqning ruhiy iztiroblari, sog‘inch va intizorligini ifodalasa, visol uning eng oliy orzusi va baxt timsoli sifatida gavdalanadi. Ushbu ikki tushuncha o‘rtasidagi ziddiyat asarning hissiy mazmunini kuchaytiradi. Shoir inson qalbidagi muhabbat tuyg‘usini faqat quvonch bilan emas, balki ayriliq va sog‘inch orqali ham ochib beradi. Natijada muhabbatning murakkab ruhiy tabiati yanada aniqroq namoyon bo‘ladi.

«Muhabbatnoma»ning g‘oyaviy mazmunida vafo va sadoqat tushunchalari ham muhim o‘rin egallaydi. Xorazmiy muhabbatni vaqtinchalik hissiyot sifatida emas, balki insonning ruhiy olami bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan yuksak tuyg‘u sifatida talqin qiladi. Oshiqning ma’shuqaga sodiqligi, uning visoliga intilishi va muhabbat yo‘lida sabr ko‘rsatishi asarning tarbiyaviy ahamiyatini oshiradi.

Bu jihatdan asar insoniy munosabatlarda samimiylik, vafo va sadoqatning qadrini anglashga xizmat qiladi.

Shoirning badiiy mahorati, avvalo, uning tasvir vositalaridan foydalanishida ko‘zga tashlanadi. Asarda tashbeh, istiora, mubolag‘a, tazod va boshqa poetik san’atlar yordamida obrazlarning badiiy ta’sirchanligi oshiriladi. Masalan, ma’shuqaning go‘zalligini oy va quyoshga qiyoslash, oshiqning muhabbat iztiroblarini olov va dard timsollari orqali ifodalash Sharq mumtoz she’riyatiga xos an’anaviy tasvir usullaridir. Ushbu vositalar yordamida muallif oddiy fikrni obrazli va ta’sirchan badiiy ifodaga aylantiradi.

Tabiat obrazlari ham asarning poetik tizimida muhim ahamiyatga ega. Gul, bulbul, bahor, tun, quyosh va oy kabi timsollar inson ruhiyati bilan uyg‘unlashtiriladi. Masalan, gul va bulbul obrazlari Sharq she’riyatida ko‘pincha ma’shuqa va oshiq munosabatini ifodalashga xizmat qiladi. Xorazmiy ham ana shu adabiy an’analardan foydalanib, inson qalbidagi kechinmalarni tabiat manzaralari bilan uyg‘un holda tasvirlaydi. Natijada asarda lirik ruh, obrazlilik va musiqiylik kuchayadi.

«Muhabbatnoma»ning muhim xususiyatlaridan yana biri uning tilidir. Asarda turkiy tilning boy imkoniyatlari namoyon bo‘ladi. Xorazmiy xalqona so‘z va iboralar, obrazli ifodalar hamda sodda, ravon jumlalardan foydalanib, o‘z fikrlarini o‘quvchiga ta’sirchan yetkazishga intiladi. Asar tilida eski o‘zbek adabiy tilining tarixiy xususiyatlarini kuzatish mumkin. Shu jihatdan «Muhabbatnoma» nafaqat adabiyotshunoslik, balki tarixiy tilshunoslik uchun ham muhim manba hisoblanadi.

Asarning leksik va uslubiy xususiyatlarini o‘rganish orqali XIV asr turkiy adabiy tilining lug‘aviy boyligi, grammatik qurilishi va badiiy ifoda imkoniyatlari haqida muayyan xulosalarga kelish mumkin. Xorazmiy turkiy tilning nozik ma’no qatlamlarini ochib berish, uni yuksak badiiy ifoda vositasi sifatida namoyon etish orqali o‘zbek adabiy tilining tarixiy taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shgan.

«Muhabbatnoma»ning o‘zbek adabiyoti tarixidagi ahamiyati uning noma janrining rivojlanishiga qo‘shgan hissasi bilan ham belgilanadi. Asar turkiy tilda yaratilgan yirik noma namunalaridan biri sifatida keyingi adabiy jarayon uchun muhim tajriba vazifasini

bajargan. Unda shakllangan badiiy an’analar, obrazlar tizimi va ishq talqini keyingi davr mumtoz she’riyatini o‘rganishda ham ahamiyatlidir. Xususan, asar orqali turkiy adabiyotda Sharq mumtoz she’riyatining janriy va poetik an’analari qanday o‘zlashtirilgani hamda ijodiy rivojlantirilganini kuzatish mumkin.

Shuningdek, «Muhabbatnoma»ni faqat ishqiy mavzudagi asar sifatida baholash uning mazmuniy imkoniyatlarini to‘liq ochib bermaydi. Unda insonning ma’naviy dunyosi, go‘zallikka munosabati, muhabbatga sadoqati va ruhiy kechinmalari keng badiiy talqin qilingan. Shu sababli asar o‘z davrining estetik qarashlari va ma’naviy qadriyatlarini o‘rganishda ham muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Xorazmiy ijodining bugungi kundagi ahamiyati shundaki, unda ilgari surilgan insoniylik, muhabbat, vafo, sadoqat va go‘zallik g‘oyalari o‘z dolzarbligini saqlab kelmoqda. Asarni o‘rganish yosh avlodning mumtoz adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshirish, tarixiy adabiy merosni anglash va milliy qadriyatlarga hurmat ruhini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, Xorazmiyning «Muhabbatnoma» asari XIV asr o‘zbek mumtoz adabiyotining nodir yozma yodgorliklaridan biri bo‘lib, o‘zining janriy xususiyatlari, g‘oyaviy mazmuni, badiiy tili va poetik mahorati bilan alohida qadrlanadi. Asarda muhabbat, sadoqat, hijron, visol va go‘zallik kabi mavzular inson ruhiyati bilan bog‘liq holda yoritilgan. Shoir lirik qahramon kechinmalarini tasvirlash orqali muhabbatning inson hayotidagi o‘rni va ma’naviy ahamiyatini ochib bergan. «Muhabbatnoma» turkiy adabiyotda noma janrining taraqqiyotiga hissa qo‘shgan, eski o‘zbek adabiy tilining badiiy imkoniyatlarini namoyon etgan muhim asar sifatida o‘zbek adabiy merosida munosib o‘rin egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xorazmiy. Muhabbatnoma. – Toshkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashrlari.
2. Mallayev N. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1976.
3. Hayitmetov A. Sharq adabiyotining ijodiy metodi tarixidan. – Toshkent: Fan, 1970.
4. Bertels E. E. Izbrannыe trudы. Istoriya literaturы i kulturы Irana. – Moskva: Nauka,

1988.

5. O‘zbek adabiyoti tarixi. Besh jildlik. – Toshkent: Fan.

6. Qayumov A. Qadimiyat obidalari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va sa’nat nashriyoti

7. Sherbak A. M. Oguzname, Muhabbatname. – Leningrad, 1959.

8. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Xorazmiy maqolasi. – Toshkent.

9. Muratova N., Abdubannobova O. Xorazmiyning «Muhabbatnoma» asarining til xususiyatlari. – 2023.

10. Abdurahimova R. Xorazmiy va uning «Muhabbatnoma» asari tahlili. – Modern Education and Development, 2025.